

Doprinosi uključeni u ovaj godišnjak jasno odražavaju ono što je već naglašeno u uvodu: da je sekularizacija iznimno složen i višeslojan koncept, otvoren za različite interpretacije. Svi članci pokazuju kako su reforme bile primljene u različitim sferama društva te koliko je to ovisilo o povijesnom kontekstu i teritorijalnim uvjetima. Raspravom o sekularizaciji u kontekstu jugoistočne Europe postaje jasno da je taj fenomen zahvatio mnogo širi prostor od same zapadne Europe, koja je donedavno najčešće bila predmet historiografske pozornosti.

Maja Perić

Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 66 (2024), 521 stranica

Godine 2024. objavljen je novi, 66. broj časopisa *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*. Godišnjak započinje rubrikom *Uvodnik*, a sadrži četrnaest znanstvenih radova, dočim je u stručnom dijelu časopisa objavljena bibliografija radova objavljenih u časopisu između 2004. i 2023. godine (465-498), pet prikaza (499-516) te *In memoriam* posvećen prof. dr. sc. Miroslavu Bertoši (517-521).

U uvodnom slovu *70 godina djelovanja Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru (1954. – 2024.)* (1-4), a povodom velike obljetnice, akademik Nenad Cambi prikazao je najvažnije događaje koji su obilježili rad Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru tijekom posljednjih sedam desetljeća. Kronološki se navode predsjednici, voditelji i upravitelji, a od aktivnosti se posebice ističe bogata izdavačka djelatnost Zavoda. Doprinos u očuvanju kulturne baštine razvidan je iz organizacije brojnih znanstvenih, stručnih skupova i predavanja te plodonosne suradnje s drugim kulturnim institucijama u Zadru i Hrvatskoj.

Prvi znanstveni članak u ovom broju časopisa je rad Ane Konestre, Ranka Starca i Goranke Lipovac Vrkljan naziva *Rimska ara s Cickina na otoku Krku u kontekstu šovanja božice Dijane u ruralnim predjelima (sjeverne) Liburnije* (5-40). U radu se predstavlja i analizira nalaz rimskog žrtvenika posvećenog božici Dijani, pronađenog u kasnoantičkom sklopu na lokalitetu Cickini na otoku Krku. Autori predstavljaju epigrafski sadržaj i tipološke značajke nalaza te zaključuju da je riječ o zavjetnom žrtveniku, najstarijem dosad pronađenom rimskom votivnom spomeniku na otočkom području. Ovaj vrijedan nalaz autori smještaju u širi kontekst šovanja božice Dijane na području sjeverne Liburnije, ali i na širem području Carstva te donose nova saznanja o vjerskim praksama u ruralnim područjima.

Josip Faričić i Ivana Lončar autori su članka *Jadranski otoci u Općem izolaru svih otoka svijeta Alonsa de Santa Cruza* (41-81), u kojemu analiziraju prikaz hrvatskih otoka u djelu seviljskog povjesničara i kozmografa Alonsa de Santa Cruza iz 16. stoljeća. Nakon općih podataka o autoru i samom djelu, u radu se donosi prijevod poglavlja izolara o hrvatskim otocima, a potom slijedi njihova historijskogeografska i historijskokartografska analiza. Autori zaključuju da je Santa Cruzova slika o hrvatskim otocima bila oblikovana antičkim izvorima i ranonovovjekovnim kartama te da u metodologiji slijedi uobičajen obrazac predmoderne kartografije, koja je prethodila sustavnim izmjerama i geografskim istraživanjima.

U članku Zdenka Dundovića i Dragana Roše *Izvadak iz kronike zadarskog plemića Šimuna Cedulina (16. st.) – najstariji opis polarne svjetlosti na hrvatskome području i najstarije opažanje i zapis o pojavi Velikog kometa (C/1577 V1)?* (83-126) analizira se rukopis zadarskog plemića Šimuna Cedulina, koji je u svojoj kronici, osim povijesnih događaja vezanih uz Ciparski rat, opisao i neke astronomske i meteorološke događaje u Zadru i njegovu okružju. U prvom dijelu

rada prikazuju se povijesni zapisi o samome Ciparskom ratu, primjerice opis ratnih akcija, strategija ratovanja (plaće vojnika, raspored vojnih postrojbi i njihova brojnost) i stradanje stanovništva. Drugi dio rada posvećen je opisima astronomskih pojava za koje su autori utvrdili da je riječ o opisu polarne svjetlosti te zapisu o pojavi Velikog kometa iz 1577. godine. U širem kontekstu, autori opažanja astronomskih pojava, navodeći brojne primjere, povezuju s praznovjerjem i vjerovanjem ranonovovjekovnog društva da promjene na nebu izravno utječu na događaje na Zemlji.

U radu *Bračne dispense Petra Divnića (1576.) i Nikole Divnića (1602.) kao izvor spoznaja o rodoslovlju obitelji Divnić i primjeni nekih odredbi dekreta Tridentskog koncila o reformiranju braka u šibenskoj komuni (127-161)* Iva Kurelac analizira dvije neobjavljene bračne dispense šibenskih plemića Petra i Nikole Divnića te istražuje primjenu odredbi Tridentskog koncila o ženidbenim zaprekama u praksi, na lokalnoj razini, u Šibeniku u drugoj polovici 16. i na početku 17. stoljeća. Autorica pokazuje kako je izgledala procedura dobivanja i verifikacija dispense te zaključuje da su šibenske crkvene vlasti dosljedno provodile tridentske odredbe o reformi braka. Uz navedenu analizu članak donosi i nove podatke o pripadnicima obitelji Divnić te njihovim vezama s obiteljima Vrančić i Zavorović.

Sljedeći rad, *Zemljišno-posjedovni kontinuitet nasuprot političkom diskontinuitetu: zapadni dio Vranskog blata između osmanske i mletačke katastarske prakse, (163-190)* djelo je Marka Rimca. Na temelju osmanskih deftera i mletačkog katastra autor analizira i prikazuje kontinuitete i promjene u zemljišnim i posjedovnim odnosima na području zapadno od Vranskog blata, od osmanskog osvajanja u 16. stoljeću do uspostave mletačke vlasti početkom 18. stoljeća. Autor, promatrajući posjedovne odnose u dugom trajanju i na temelju izvora različitih državnih provenijencija, zaključuje da su posjedovni

kontinuiteti nadživjeli političke promjene te su posjedovni odnosi iz srednjovjekovnog razdoblja očuvani i u ranonovovjekovnom dobu.

Osmanski defteri osnovni su izvor istraživanja Okana Büyüktapua u radu *The Ottoman serhad in the Sanjak of Klis in 1665 (191-225)*. U njemu autor iznosi brojne podatke o strukturi, broju, financiranju i organizaciji vojnih posada u Kliškom sandžaku u drugoj polovini 17. stoljeća. Detaljno se opisuju različite vojne postrojbe, posebice ukazujući na etničku i vjersku strukturu vojnika.

Sedmi je članak nazvan *Kako se dokumentirala mletačko-habsburška granica 1700. godine (227-246)* autora Andreja Žmegača koji se temelji na izvještaju koji je sastavio inženjer, geodet i matematičar Doroteo Alimari. On je 1700. godine, u pratnji slikara i matematičara Gaspara della Vecchie obišao granično područje između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva te sastavio izvještaj u kojem je iznio detaljne opise i nacрте terena s podacima o naseljima i stanovništvu (popraćene crtežima della Vecchije). Prema autorovu mišljenju, cilj je izvještaja potvrditi da su sporna granična područja na granici Velebita i Zrmanje pripadala Mletačkoj Republici. Na kraju rada upućuje se i na izvještaj inženjera Antonia Mosera de Filsecka iz 1773. koji potvrđuje da je 70 godina kasnije pitanje granice i dalje bilo neriješeno.

Sljedeći je članak *Zadrani u mletačkim prekomorskim pješačkim postrojbama u 18. stoljeću (247-286)* autorice Lovorke Čoralić. Predmet ovoga istraživanja su mletačke vojne postrojbe *Croati a cavallo* i *Fanti oltramarini*, odnosno udio Zadrana u navedenim vojnim postrojbama tijekom 18. stoljeća. Analizira se brojnost konjanika i pješaka podrijetlom iz Zadra, vremenski okvir njihova spominjanja, osobne značajke vojnika te mjesta njihova popisivanja. Prikazani su i vojni zapovjednici u čijim su postrojbama bili zabilježeni zadarski vojnici. Na kraju članka nalazi se tablični prilog u kojemu su

abecednim redoslijedom popisani zadarski vojnici koji su djelovali u sastavu mletačkih prekomorskih pješačkih postrojbi tijekom 18. stoljeća.

Milorad Pavić i Marin Banović autori su članka *Diario di viaggio mletačkog dragomana Giovannija Battiste Calvarò-Imbertija iz 1761. godine* (287-313). Uz problematiku autorstva samog rukopisa, autori detaljno analiziraju i njegov sadržaj, odnosno pružaju detaljan prikaz plovidbe od Carigrada do otoka Teneda spominjući mjesta i luke na ruti, vremenske prilike, uvjete plovidbe, ali i pružaju uvid u diplomatske protokole i dvorske ceremonije. Naposljetku, autori ukazuju i na strukturu i važnost službi baila i dragomana u kontekstu mletačkih diplomatskih aktivnosti.

Deseti članak *Kraljevina Dalmacija u putopisima britanskih putnika iz 19. stoljeća: pogledi i perspektiva* (315-344) djelo je Matea Bratanića koji analizira djela trojice britanskih putopisaca – Thomasa Grahama Jacksona, Johna Gardnera Wilkinsona i Andrewa Archibalda Patona. Njihove putopise promatra u okviru *Grand Toura*, obrazovnih i istraživačkih putovanja europske elite tijekom 18. i 19. stoljeća. Autor prikazuje njihove biografije i putopise, s naglaskom na opis političkog, gospodarskog i kulturnog stanja u pokrajini, te onako kako britanski autori prikazuju Morlake. Bratanić zaključuje da sva trojica pišu iz britanske kolonijalne perspektive, promatrajući Dalmaciju kao europski liminalni prostor na razmeđu Zapada i Istoka.

Sljedeći rad naslovljen je *Arhivski fond i djelovanje dvorskog komesara Petera Goëssa u Dalmaciji (1802. – 1804.)* (345-384), a autorice su mu Dubravka Kolić i Barbara Crnković. U članku se analizira djelovanje austrijskog grofa Petera Goëssa tijekom prve austrijske uprave, te prikaz arhivskog fonda, HR-DAZD-34, koji se čuva u Državnom arhivu u Zadru. U prvom dijelu članka prikazuje se Goësov mandat dvorskog ko-

mesara tijekom kojega je provodio reforme u zdravstvu, sudstvu, školstvu i socijalne zaštite. U drugom dijelu rada opisuje se sam fond (HR-DAZD-34 Dvorski komesar za Dalmaciju Peter Goëss), koji sadrži molbe, dopise, izvješća, dekrete, povlastice i zapi-snike. Autorice detaljno opisuju povijest i način sređivanja fonda kroz tri arhivističke obrade od 19. stoljeća do danas te naglašavaju njegovu važnost za istraživanje povijesti dalmatinskih komuna, osobito na primjeru dokumenata o Paškoj komuni.

Zemljišni odnosi u pograničju: Dalmatinsko stanovništvo i potraga za zemljom uz granicu s Bosnom i Hercegovinom u drugoj polovici 19. stoljeća (385-405) članak je autorice Amile Kasumović. Autorica proučava gospodarske i društvene odnose između Dalmacije i Bosne i Hercegovine nakon austro-ugarske okupacije 1878. godine. Na temelju gradiva iz Arhiva Bosne i Hercegovine, točnije fondova Zemaljske vlade u Sarajevu i Zajedničkog ministarstva financija, prikazuju agrarne odnose, prijelaze stanovništva preko granice i pokušaje naseljavanja Dalmatinaca na bosanskohercegovačko područje. Autorica ističe da je plan naseljavanja dalmatinskih obitelji u Bosni i Hercegovini ostao neostvaren, dok su lokalni seljaci i dalje trpjeli posljedice neuređenih zemljišnih odnosa.

Sljedeći članak autorice je Blanke Matković, a naslovljen je *Počeci i razvoj organiziranog protukomunističkog otpora u smjeru Imotski – Posušje (1944. – 1945.): „Zeleni kadar“ i križarska skupina Ivana Nenadića* (407-444). Autorica pomoću Udbinih izvora iz Državnog arhiva u Splitu opisuje nastanak prvih križarskih skupina na prostoru između Dalmacije i Hercegovine krajem 1944. godine. Autorica objašnjava da su se prve skupine, poznate kao „kamišari“ ili „zeleni kadar“, formirale na području Imotske krajine, a njihov je cilj bio oružani otpor komunističkoj vlasti. Posebna se pozornost posvećuje skupini Ivana Nenadića, jednoj od najznačajnijih u tom razdoblju, te po-

vezanosti dalmatinskih i hercegovačkih križara koji su djelovali na relaciji Imotski – Posušje.

Posljednji članak u ovom broju časopisa je *Kazneni proces 1972. protiv studenta Petra Šale* (445-463), čiji su autori Zlatko Begonja i Marin Vlasnović. Članak opisuje slučaj političkog progona studenta Petra Šale, vođe zadarskih studenata tijekom Hrvatskog proljeća. Pomoću arhivskoga gradiva opisuju se kaznene prijave, sudski procesi vođeni protiv studenta Šale i presude. Autori zaključuju kako je opisani slučaj jedan od primjera zabranjivanja djelovanja pojedinca tijekom komunističkog režima u Jugoslaviji zbog drugačijeg svjetonazorskog i političkog gledišta.

Ovaj broj časopisa *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* objavljuje radove koji obuhvaćaju širok vremenski raspon od antike do suvremenog doba, te donose brojne nove podatke, reinterpreteraju postojeća saznanja te predstavljaju dosad nekorišteno rukopisno gradivo i nove arhivske fondove. U tom kontekstu i ovaj broj časopisa doprinosi razvoju povijesne znanosti i proučavanju dalmatinske i šire jadranske prošlosti.

Marija Kanižaj

Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku 62 (2024), 209 stranica

Šezdeset i drugi broj *Anala Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* (2024) sadrži 13 priloga o različitim aspektima prošlosti Dubrovačke Republike i šireg mediteranskog prostora. Na nešto više od dvije stotine stranica nalazi se osam znanstvenih članaka, dok je u rubrici *Osvrti i kritike* objavljeno pet prikaza. Među njima, ističu se studije iz

područja gospodarske, pravne, društvene i kulturne povijesti.

Prvi je članak Mirze Hebiba *Lectus u dubrovačkom pravu razvijenog srednjeg vijeka* (9-32) u kojemu autor istražuje institut *lectus* u okviru Dubrovačkog statuta iz 1272. godine te u pravnim praksama (oporuke, zapisi sudskih ročišta, notarski zapisi). Riječ je o pravu udovice ili udovca da se nakon smrti supružnika koristi imovinom pokojnika (*lectum possidere*), sve do smrti, odnosno, do ponovnog stupanja u brak. Iako je institut *lectus* normativno određen Dubrovačkim statutom, njegova se primjena često potvrđivala i prilagođavala u drugim pravnim instrumentima, što se može iščitati iz oporuka i notarskih spisa u kojima se uređuje pravo *lectusa* ili često traži povrat miraza radi ponovne udaje udovice. Pojam *lectus* javljao se i u statutima drugih istočnojadranskih gradova (Zadar, Šibenik, Korčula, Kotor), dok se u nekim područjima upotrebljavaju oblici poput *letto*, *thorum* i *habere bona*. Svi statuti propisuju da preudajom udovica gubi pravo *lectusa*. Autor ovim primjerima i usporedbom ukazuje na dinamičan odnos između statutarnog prava i pravne prakse, u kojem se *lectus* razvijao kao živa pravna kategorija prilagođena konkretnim obiteljskim i imovinskim okolnostima. Zaključuje da je *lectus* oblikovan u dodiru s rimskom i bizantskom tradicijom, dok su slični koncepti plodouživanja i uprave imovinom prisutni i u mletačkom i širem talijanskom pravu, ali je u konačnici *lectus* razvijen kao autohtono dubrovačko pravno rješenje, s lokalnim specifičnostima u ovlastima udovice i očuvanju imovinske supstance.

Zdenka Janeković Römer u radu *Filip Diversi iz Luce u Dubrovniku: od rektora škole do autora glasovite pohvale grada* (33-44) piše o Filipu Diversiju, humanistu iz Toskane koji je potekao iz ugledne, ali politički nestabilne obitelji, koja je nakon sukoba u rodnoj Lucci utočište pronašla u Veneciji. Autorica opisuje Diversijev put, od školovanja i djelovanja u Veneciji, do prihvaćanja vođenja retorič-